

Дакументальна- кніжная спадчына акадэміка Я.Ф. Карскага ў сучасным свеце

Галоўны бібліёграф НДА
кнігазнаўства НББ

Галоўны бібліёграф НДА
кнігазнаўства НББ

У свеце найноўшых інфармацыйных тэхналогій і парадаксальнага адраджэння цікавасці да рарытэтных кніг і ўнікальных кніжных калекцый нам падаецца важным вопыт працы з гістарычным кнігазборам акадэміка Яўхіма Фёдаравіча Карскага (1861–1931), сусветна вядомага філолага, ураджэнца Беларусі і патрыярха новай для навуковага свету навукі – беларусазнаўства.

Кнігазбор Я.Ф. Карскага ўяўляе сабой былую прыватную бібліятэку вучонага, якая дагэтуль не страціла свайго навуковага значэння для гісторыі славістыкі і беларусазнаўства ў прыватнасці. Яна знаходзіцца сёння ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і захоўваецца як непадзельная калекцыя.

У 1921 г., пасля адкрыцця ў незалежнай беларускай краіне першай вышэйшай навучальнай установы – Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (БДУ), Яўхім Карскі як адзін з ініцыятараў яго стварэння перадаў у дар нованароджанаму «дзецішчу» сваю багатую філалагічную бібліятэку, якую з вялікімі цяжкасцямі вывез з Варшавы ў 1919 г. «Учоны без сожаления расстался с книжным фондом, который он собирал в течение многих лет своей жизни, с авторскими экземплярами, преподнесенными ему русскими и зарубежными учеными: эти книги поступали в Белорусский университет, на открытии которого Ефимий Федорович настаивал еще в годы царизма» [1]. Паводле розных крыніц, яна ўтрымлівала да 4 тыс. экзэмпляраў кніг, брашур і навуковых часопісаў па лінгвістыцы, літаратуразнаўстве, этнаграфіі, палеаграфіі, гісторыі, археалогіі і сумежных навук.

З канца 1921 – пачатку 1922 г. на базе фондаў бібліятэкі БДУ пачынаецца арганізацыя Беларускага дзяржаўнага бібліятэкі – найбуйнейшай у краіне. Нейкі час яны існавалі сумесна, пад адным дахам у былым Юбілейным доме на вул. Захар’еўскай. У чэрвені 1922 г. падараная бібліятэка акадэміка Я.Ф. Карскага паступае менавіта туды, што было зафіксавана дакументальна і адбілася ў люстэрку тагачаснай прэсы. Так, газета «Звязда» ў нумары ад 15 жніўня 1922 г. паведамляла сваім чытачам: «Бібліятэка набыла каштоўны збор па беларусазнаўстве акадэміка Я.Ф. Карскага» [2].

Між іншым, у верасні 1922 г. пастановай № 32 Саўнаркама БССР была афіцыйна зацверджаная новая назва той аб’яднанай бібліятэкі і палажэнне «Аб Беларускага дзяржаўнага і ўніверсітэцкага бібліятэцы...» [3]. Пазней у 1926 г. падобнай пастановай Беларуская дзяржаўная бібліятэка была выдзелена са складу БДУ ў самастойную адміністрацыйную ўстанову з пашырэннем яе функцый і правоў і з зацвярджэннем яе ўласнага Статута [4].

Так калекцыя трапіла ў фонды Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У.І. Леніна, якая з 1992 г. мае назву Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Яна з’яўляецца адным з вельмі нешматлікіх прыкладаў захаванага да нашага часу беларускага гістарычнага кнігазбору, які не быў падзелены на часткі і расцярушаны па розных сховішчах Беларусі і замежжа, а захаваны ў цэлым выглядзе.

Усе кнігі акадэміка былі заінвентарызаваны як адзін аднаго кнігазбору, а менавіта «Бібліятэкі Я. Карскага» (скарочана БК1, БК2 і г. д.). Захаваўся і адзін з двух рукапісных каталогаў вучонага, складзеных ім самім і перададзеных у фонд разам з кнігамі.

Калі прайсціся ўздоўж стэлажоў нашага сучаснага сховішча, можна заўважыць, што агульны выгляд калекцыі «Бібліятэка Я. Карскага» дастаткова сціплы: дарагія і шыкоўныя пераплёты кніг амаль адсутнічаюць. Але бібліятэка вучонага-славіста каштоўная па сваім змесце, бо была складзена з улікам яго навуковых інтарэсаў, актуальных тэм і праблем, геніяльных здагадак. Такім чынам, яна служыла яму «неабходнай творчай лабараторыяй» [5]. Слова «лабараторыя» прыведзена тут невыпадкова: як прафесійны навуковец Я.Ф. Карскі быў схільны да дакладных навуковых метадаў вывучэння зыходнага матэрыялу (няхай гэта будзе старонка старажытнага летапісу, класічны літаратурны твор або простая народная казка), назапашвання вялікіх масіваў інфармацыі і прафесійна дакладнага аперавання імі.

Калі гаварыць пра гады выдання, дык у нашай калекцыі маюцца ў наяўнасці кнігі ад 1736 г. (рэдкае супрасьляскае выданне «Евхологион, си есть Требник...») да 1921 г. уключна (напрыклад, адэскае выданне «Полежаев перед судом Николаевской цензуры» прафесара Ю.Г. Оксмана). Але найбольш багата прадстаўлены навуковыя выданні канца XIX – пачатку XX ст.

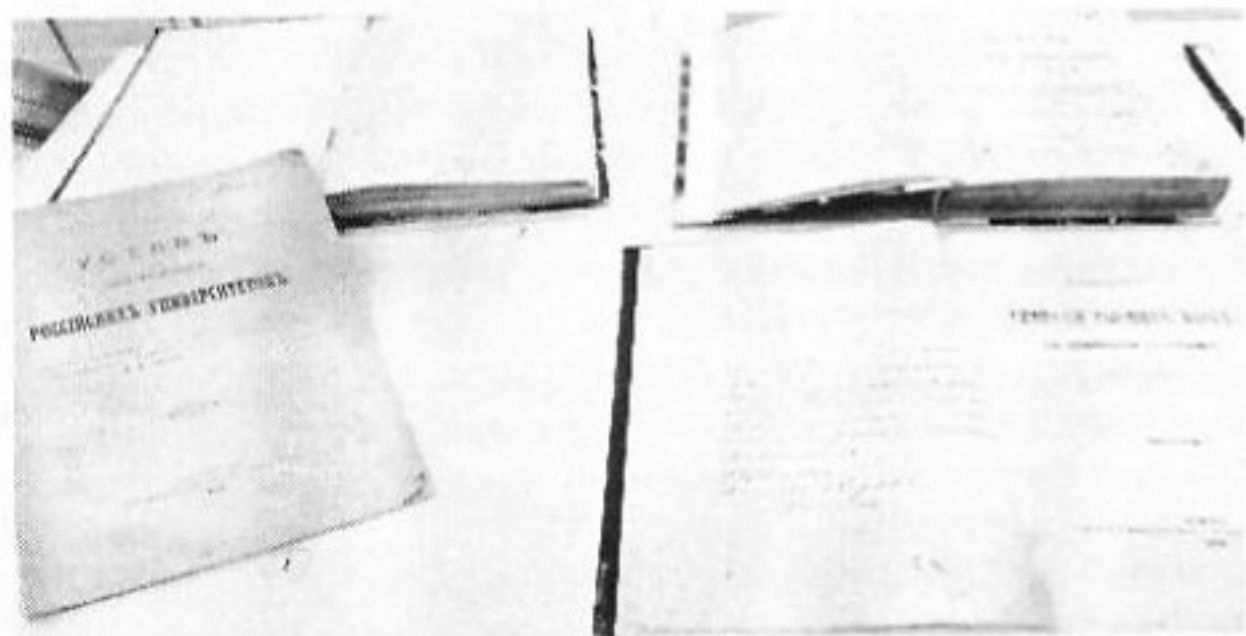
Сярод месцаў выдання найчасцей сустракаюцца тут такія «сталіцы славістыкі», як Варшава, Вільня, Кіеў, Масква, Прага, Санкт-Пецярбург і некаторыя інш.

Расстаноўка ўсіх адзінак калекцыі былой прыватнай бібліятэкі Я.Ф. Карскага сёння, як і амаль 90 гадоў таму, здзяйсняецца паводле першаснага бібліятэчнага інвентарнага нумара (таго, што з літарамі БК перад лічбай), які сёння з’яўляецца калекцыйным. Прастаўлены калісьці нумар дазволіў зноў – па фрагментах, крупінках – сабраць пасляваенным бібліятэкарам у адно месца гістарычны кнігазбор Я.Ф. Карскага, на жаль, пацярпелы ў гады Другой сусветнай вайны. З вывезеных як трафеі ў Германію кніг вучонага пасля вайны не вярнулася кожная чацвёртая адзінка. У будучым

прынцып калекцыйнага захавання таксама будзе ўлічвацца. Можна назваць яго «залатым законам калекцыі».

Навуковая апрацоўка калекцыі «Бібліятэка Я.Ф. Карскага» ў фармаце BELMARC, якая вядзецца ў НДА кнігазнаўства, а таксама алічбоўка найбольш цікавых чытачам асобнікаў дапамогуць правесці бібліяграфічную рэканструкцыю кнігазбору і стварыць каталог. Універсальны электронны каталог дазволіць ажыццяўляць любы пошук, напрыклад, аўтографу, экслібрысаў, пячатак, манаграфій, слоўнікаў, мастацкай літаратуры і г. д. у бібліятэцы вучонага. Каталогі могуць таксама быць і папярковыя: карткавыя або ў выглядзе ілюстраваных альбомаў, выдадзеных у друкарні (як гэта ўжо робяць на матэрыяле сваіх бібліятэчных калекцый нашы расійскія калегі). У перспектыве можна будзе выдаць асобнымі кніжкамі сабраныя Карскім загадкі або казкі, духоўныя вершы і г. д. з яго ж каментарыямі. Цікава было б нарэшце стварыць электронную карту-схему месцаў выдання ўсіх кніг і часопісаў з гістарычнай калекцыі «Бібліятэка Я.Ф. Карскага».

А яшчэ гэта калекцыя – манументальны «дакумент эпохі», своеасаблівы архіў, бо на многіх кніжных вокладках, тытульных лістах, друкаваных старонках знаходзіцца шмат аўтографу самога Я. Карскага і прадстаўнікоў яго асяроддзя. Вось на кнізе «Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832 гг.)» М.А. Лаўроўскага (Кіеў, 1879) стаіць грунтоўны паяснёны надпіс Карскага, выкананы яго прыгожым почыркам: «Получена на память от Николая Алексеевича Лавровского в день оставления им должности директора Нежинского историко-филологического института. 1882 года октября 10 дня г. Нежин». Мікалай Аляксеевіч Лаўроўскі – знакаміты рускі філолаг і гісторык літаратуры, у 1883–1890 гг. з’яўляўся рэктарам Варшаўскага ўніверсітэта (пазней ім стаў і Я.Ф. Карскі). Сёння гэты экзэмпляр выдання з аўтографам маладога філолага патрапіў у экспазіцыю музея кнігі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, які – у шэрагу з іншым рэдкімі кнігамі народаў свету – прадстаўляе наведвальнікам і былую бібліятэку Я.Ф. Карскага.

Рукапісныя карткі ў картатэцы аўтографу з калекцыі «Бібліятэка Я.Ф. Карскага» (картатэка выстаўлена ў даведачнай зоне чытальнай залы рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў) – гэта своеасаблівыя «запрашэнні» ў сапраўднае падарожжа ў часе і прасторы. Як мы падлічылі, тут адлюстравана каля 600 аўтографу.

Вось імёны беларускіх вучоных і рупліўцаў, якія падпісвалі Карскаму свае працы. Гэта мовазнавец і дыялектолаг П.А. Бузук, гісторык і археолаг, знаўца царкоўнай гісторыі У.З. Завітневіч, літаратуразнавец і тэкстолаг І.І. Замоцін, даследчык беларускага фальклору Я.А. Ляцкі, нястомны збіральнік фальклорных запісаў П.В. Шэйн і інш.

З цікавасцю могуць зазірнуць у згаданую картатэку аўтографу і даследчыкі гісторыі ўкраінскай навукі і яе выдатных прадстаўнікоў. У калекцыі захоўваюцца кнігі з аўтографамі такіх украінскіх вучоных, як А.І. Бялецкі, М.К. Гудзій, М.І. Пятроў, М.Ф. Сумцоў.

Частка дароўных надпісаў належыць пярэ знакамітых рускіх вучоных, такіх як Р.Ф. Брандт, Я.К. Грот, Д.К. Зяленін, П.А. Лаўроў, У.Ф. Мілер, А.Л. Пагодзін, У.М. Ператц, А.І. Сабалеўскі, А.А. Шахматаў, Л.У. Шчэрба і многіх-многіх інш.

Сустрэкаюцца і аўтографы замежных славістаў тых гадоў. Мы знаходзім тут такія імёны, як А. Беліч, В. Златарскі, М. Младэнаў, К. Апель, М. Гатала, А. Мазон, І. Поліўка (усяго каля 30 аўтографу).

Па словах праўніка акадэміка – Аляксандра Карскага, сучаснага даследчыка гісторыі сваёй сям’і і лёсу знакамітага продка, – «Е.Ф. Карскі всю жыццё займаўся наукай і веріў у парадочнасць учыняў, в іх своеобразную духоўную близость поверх границ и идеологий» [6]. Амаль усе яны, падобна Я.Ф. Карскаму, працавалі і актыўна чэрпалі інфармацыю ў сумежных навук, не замыкаліся толькі на адной тэме, праблеме або перыядзе. Гэта быў час змены стагоддзяў і ўвогуле – культурна-гістарычнай парадыгмы. Час рэвалюцый, калі ў «плавільні слоў», у «залатым кіпені» нараджаўся новы свет, новыя дзяржавы, мовы і навукі.

Такім чынам, мы бачым, што гістарычная калекцыя «Бібліятэка Я.Ф. Карскага» сёння з’яўляецца важным інфармацыйным рэсурсам, з якога, пасля поўнага навуковага апісання БК, у будучыні павінен паўстаць паўнаватарскі па змесце і форме інфармацыйны прадукт. А звышмэтава – і мастацкі (як элітарны, так і масавы). Гаворка ідзе ўжо не толькі пра поўныя ці тэматычныя ілюстраваныя каталогі, выдадзеныя друкарскім спосабам, але і пра новае паводле эстэтыкі дакументальнае і мастацкае кіно, творы жывапісу і графікі, вершы і мастацкую прозу, прысвечаныя асобе Я.Ф. Карскага, юбілейны спектакль, маладзёжны перформанс і г. д. Асоба Яўхіма Карскага як культурнага героя надзвычай прыдатная да міфалагізацыі. Яго можна назваць адным з тых атлантаў, на плячах якіх трымаецца велічны будынак беларускай нацыянальнай культуры, нацыянальнага самаўсведамлення, нацыянальнай ідэі. У сваіх даследаваннях – і перш за ўсё ў фундаментальнай працы «Беларусы» – Яўхім Карскі ўпершыню навукова абгрунтаваў існаванне адметнай беларускай нацыі, паказаў усяму свету, што ёсць такі народ – беларусы, якія маюць уласную мову, самабытную культуру, глыбокія гістарычныя карані. І што самае важнае, ён адкрыў вочы самім беларусам, дазволіў ім убачыць сябе сапраўднай нацыяй.

Такой нам засталася яго спадчына.

1 студзеня 2011 г. споўнілася 150 гадоў з дня нараджэння Я.Ф. Карскага. Гэты юбілей варты як мага большай увагі з боку самых шырокіх колаў нашага грамадства, таму што далёка не вычарпаны перспектывы выкарыстання навуковай, творчай, дакументальнай спадчыны Яўхіма Карскага, далёка не поўнасцю асэнсавана ўсё тое, што было зроблена гэтым выдатным чалавекам.

Нацыянальная бібліятэка Беларусі як уладальнік такога цікавага інфармацыйнага рэсурсу, звязанага з асобай вучонага, не магла абмінуць увагай яго юбілей. Сумесна з Нацыянальным архівам Рэспублікі Беларусь і іншымі беларускімі архівамі была падрыхтавана выстава ў музеі кнігі і выпушчана электроннае выданне «Спадчына акадэміка Яўхіма Карскага» [7]. У падрыхтоўцы выставы прыняў удзел таксама Санкт-

Пецяярбургскі філіял Архіва Расійскай акадэміі навук, які прадаставіў для экспанавання копіі дакументаў з асабістага архіва Яўхіма Карскага, што захоўваецца ў Пецяярбурзе. А электроннае выданне вельмі значна дапоўніў сваімі матэрыяламі праўнук акадэміка Карскага, гісторык, архівіст і пісьменнік Аляксандр Карскі. Урачыстае адкрыццё выставы і прэзентацыя дыска адбыліся 9 снежня 2011 г. у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі пры ўдзеле беларускай і расійскай бібліятэчнай і архіўнай супольнасці, навукоўцаў, літаратараў і журналістаў.

На выставе экспанаваліся выданні з цікавымі аўтографамі са зберажонай кніжнай калекцыі акадэміка, рукапісная інвентарная кніга гэтага кнігазбору, знакамітая этнаграфічная карта беларускага этнасу, складзеная вучоным, а таксама архіўныя дакументы з фондаў беларускіх і Санкт-Пецяярбургскага архіваў, якія асвятляюць жыццё і дзейнасць Яўхіма Карскага, у тым ліку фотаздымкі, біяграфічныя матэрыялы, успаміны жонкі акадэміка, запісныя кніжкі, перапіска з беларускімі навукоўцамі і пісьменнікамі, кліравыя ведамасці са звесткамі пра бацьку вучонага і пра сям'ю святара Сцепуржынскага і яго дачку Сафію, будучую жонку Я. Карскага, праграмы лекцый акадэміка па беларускай мове і літаратуры, гісторыі рускай мовы ў Мінскім педагагічным інстытуце ў 1918–1919 гг., дакументы аб удзеле ў падрыхтоўчай рабоце па стварэнні Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і шмат іншых цікавых дакументаў.

Электроннае выданне «Спадчына акадэміка Яўхіма Карскага» ўключае біяграфічны нарыс, каталог дакументаў аб жыцці і дзейнасці акадэміка з фондаў беларускіх архіваў, артыкул пра кнігазбор акадэміка і каталог кніг з аўтографамі з гэтага кнігазбору, электронныя копіі рукапіснага інвентару калекцыі і асобных прыжыццёвых выданняў Яўхіма Карскага.

Аляксандр Карскі падрыхтаваў для дыска найбольш поўную бібліяграфію навуковых прац Яўхіма Карскага і літаратуры пра яго, пералік населеных пунктаў, якія маюць дачыненне да біяграфіі акадэміка, і апісанне яго эпістальнай спадчыны. Пералік друкаваных прац Я.Ф. Карскага, змешчаных у храналагічным парадку, уключае звыш 1000 пазіцый і адлюстроўвае не толькі манаграфіі і навуковыя артыкулы, але і шматлікія рэцэнзіі, водгукі, крытыка-бібліяграфічныя заўважкі, якія Яўхім Карскі публікаваў пераважна на старонках часопісаў «Русский филологический вестник» і «Известия Отделения русского языка и словесности», якія ён рэдагаваў.

Складзены для электроннага выдання спіс літаратуры пра акадэміка Карскага ўключае бібліяграфіі, манаграфіі, раздзелы і фрагменты з кніг, артыкулы ў даведчаных выданнях, прыжыццёвыя рэцэнзіі і водгукі, некралогі, навуковыя артыкулы, матэрыялы Міжнародных Карскіх чытанняў, артыкулы ў масавых

часопісах і газетах, публікацыі эпістальнай спадчыны вучонага, а таксама артыкулы, прысвечаныя яго знакамітай бібліятэцы. Важна зазначыць, што апісанне эпістальнай спадчыны Яўхіма Карскага ўключае звесткі пра яго адрасатаў і адрасантаў. У гэтым раздзеле сабраны інфармацыя пра сотні лістоў і паштоў, якімі Яўхім Карскі абменьваўся са сваімі калегамі і сябрамі і якія сёння захоўваюцца ў архівах Расіі, Беларусі, Украіны, Польшчы, Чэхіі, а таксама ў асабістым архіве Аляксандра Карскага.

Хочацца спадзявацца, што гэта электроннае выданне, як і юбілейная выстава ў музеі кнігі, атрымала навуковы і грамадскі рэзананс, знайшло сваіх зацікаўленых чытачоў і наведвальнікаў.

Навуковае апісанне гістарычнага кнігазбору Карскага працягваецца: для электроннага каталога ствараюцца сучасныя бібліяграфічныя запісы на кнігі, найбольш каштоўныя выданні алічбоўваюцца і выкладваюцца ў электроннай бібліятэцы... Не пакідаюць нас спадзяванні адшукаць згубленыя ў час ваеннага ліхалецця кнігі, якія апынуліся ў іншых бібліятэках Беларусі, а магчыма, і замежжа, і вярнуць іх, хаця б віртуальна, у культурную прастору нашай краіны.

Без сумнення, наперадзе нас чакае яшчэ шмат цікавых знаходак і адкрыццяў.

Літаратура

1. **Борковский, В. И.** Академик Е. Ф. Карский (1861–1931) / В. И. Борковский. – [Ярославль], [1945]. – С. 34. – (Отд. оттиск из Учен. зап. Ярославского пед. ин-та. Педагогика. – 1945. – Вып. 5).
2. **Звезда.** – 1922. – 15 жніўня.
3. **Библиотечное дело в БССР: документы и материалы, 1918–1941 / Государственная библиотека БССР им. В.И. Ленина; сост.: Р. С. Васильева [и др.].** – Минск: Высшая школа, 1978. – С. 52.
4. **Хроніка дзейнасці бібліятэкі: 1922–1990 гг. / склад.: Л. І. Станкевіч, З. А. Сядая // Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 1922–1992: да 70-годдзя з дня заснавання і 100-годдзя з дня нараджэння першага дырэктара І. Б. Сіманюскага: бібліяграфічны паказальнік / склад. З. А. Сядая.** – Мінск, 1992. – С. 192–195.
5. **Кирюхина, Л. Г.** Коллекции ученых славяноведов в фондах Национальной библиотеки Беларуси / Л. Г. Кирюхина // Библиотечная Ассамблея Евразии: информационный бюллетень. – 2000. – Вып. 12. – С. 62.
6. **Карский, А.** «Именно Карский все смелее вводил в обиход понятие «белорусский язык» / Александр Карский // Нёман. – 2010. – № 9. – С. 113.
7. **Спадчына акадэміка Яўхіма Карскага: да 150-годдзя з дня нараджэння [Электронны рэсурс] / Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Дэпартамент па архівах і справаводства Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь; складальнікі: В. У. Скалабан, К. В. Суша; пад агульнай рэдакцыяй Р. С. Матульскага [і інш.].** – Электронныя тэкставыя даныя і праграма (595 Мб). – Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2010. – 1 электронны аптычны дыск (CD-ROM): каляр.; 12 см; у кантэйнеры, 19x14 см.

Summary

The authors of the publication introduce the readers to the activities on the reconstruction of the «The Karskij Library» historical collection which is now available in an electronic version.

